

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 340.П+343.98

Ю. О. Ланцедова,
кандидат юридичних наук

РОЗВИТОК ДЕЯКИХ ОСНОВ СЛІДОЗНАВСТВА ЯК БАЗИСНОГО ЧАСТКОВОГО ВЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

У статті запропоновано визначення поняття слідознавства та його місце у техніці, тактиці і методиці базисного навчального курсу криміналістики. Розкрито сутність і видовий поділ антиделіктних слідів. Запропонована детальна класифікація слідів за слідоутворюючим об'єктом.

Ключові слова: слідознавство, субстанціологія, трасологія, субстанції, траси, антиделіктні сліди.

Постановка проблеми та її актуальність.

Слідознавство є базисним частковим вченням криміналістики і розвиток основ даного вчення має суттєве значення як для криміналістичної науки у цілому, так й для майже всіх інших її базисних часткових вчень, які не можуть не використовувати положення даної сукупності знань. Мова йде, перш за все, про такі базисні часткові вчення, як «Одорологія», «Зброеделіктика», «Встановлення автора, виконавця, засобів та інших обставин виготовлення документів», «Встановлення факту, автора, виконавця, засобів та інших обставин внесення змін у документи» та ін. Звідси недосконалість положень слідознавства напряму негативно позначається на розвитку майже всіх інших базисних часткових вчень криміналістики.

Аналіз досліджень і публікацій. Базисне часткове вчення про сліди в підручниках криміналістики названо по-різному, але здебільшого словом «Трасологія» чи словосполученням «Криміналістична трасологія» [5, с. 45-60; 6, с. 90-110 та ін.]. У деяких випадках ця тема іменується словом «Слідознавство» [8, с. 162-306 та ін.]. Останнім часом з'явилися й компромісні назви, зокрема такі, як «Вчення про сліди (трасологія)» [4, с. 130-140] тощо. Запропоновано розгляд цієї теми і в межах двох самостійних тем «Трасологія» та «Субстанціологія» [1, с. 23-25; 2, с. 24-26 та ін.]. Викладене розмаїття точок зору на найменування даної сукупності знань обумовлювало й відповідне недосконале представлення її основ.

Постановка завдання. Найбільш обґрунтований варіант розв'язання викладеної дискусії можна запропонувати лише на підставі уточнення спочатку понять «сліди», «траси» та «субстанції», а потім і семантичного значення слів «слідознавство», «трасологія» і «субстанціологія».

На підставі цього і має бути запропоноване визначення поняття «слідознавства» та інших основ даного часткового вчення криміналістики, що і складає основну мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Будь-які матеріальні чи ідеальні зміни, процес виникнення яких має значення для правильного вирішення певної справи чи у більш широкому розумінні для ефективної, раціональної та якісної протидії певному правопорушенню правильніше іменувати «антиделіктні сліди». У літературі запропонована класифікація антиделіктних слідів за характером зв'язку із діянням злочину [3, с. 178-179 та ін.], яка в удосконаленому вигляді може бути представлена так: 1. Сліди певного слідоутворюючого об'єкта, тобто матеріальні чи ідеальні зміни у вигляді трас, субстанцій чи обох одночасно, що виникли в результаті певного впливу або дії конкретного об'єкта. 2. Сліди діяння злочину – аналогічні матеріальні чи ідеальні зміни, які виникли при підготовці або вчиненні діяння певного правопорушення, або приховування таких змін. 3. Парасліди діяння злочину – аналогічні матеріальні та ідеальні зміни, процес виникнення яких має інший, ніж причинний, зв'язок із діянням певного злочину (підготовка, вчинення, приховування). 4. Квазісліди діяння злочину – аналогічні матеріальні та ідеальні зміни, процес виникнення яких не має з цим діянням зовсім ніякого зв'язку, проте цим самим такі зміни набувають певного значення для правильного вирішення справи чи для якісної, ефективної і раціональної протидії певному злочину [7, с. 128].

Для демонстрації антиделіктних слідів як параслідів і квазіслідів злочинів можуть бути наведені такі приклади. В одному випадку на місці заподіяння тяжких тілесних пошкоджень знайшли кримінальну механічну зброю – металевий дріт, а в процесі обшуку в помешканні підозрю-

ваного – аналогічні металеві дроти. Згідно з експертним висновком, усі ці дроти мали субстанції речовини загальної групової належності з ґрунтом місця їх зберігання, що відіграло вирішальну роль у розкритті цього злочину. Виникнення матеріальних змін у вигляді субстанцій ґрунту на металевому дроті з місця діяння та металевих дротах із помешкання переслідуваного мало з діянням заподіяння тілесних пошкоджень непрямої зв'язок, встановлення якого в такому випадку набуло певного криміналістичного значення. В цьому випадку були парасліди діяння злочину [7, с. 129].

В іншому випадку в процесі огляду місця крадіжки одягу з універмагу знайшли старий одяг переслідуваного та цінник від джинсового костюма, який було викрадено. На ціннику виявили слід папілярного візерунка пальця людини, за яким на підставі даних криміналістичного обліку було встановлено підозрюваного. Затриманий свою вину не визнавав, а згідно з висновком одорологічної експертизи слідів його індивідуального запаху на старому одязі з місця діяння виявлено не було, в результаті чого розпочали пошук іншого підозрюваного. Згодом такого підозрюваного було встановлено, причетність його до крадіжки довели не тільки наявністю слідів його індивідуального запаху на старому одязі з місця діяння, але й сукупністю інших доказів. Обвинувачення з першого підозрюваного було знято, оскільки було доведено, що слід папілярного візерунка пальця руки він залишив на ціннику від викраденого костюма ще до крадіжки, коли приміряв цей одяг. Як бачимо, тут вже мають місце квазісліди діяння злочину [7, с. 129].

Утворення сліду пальця руки першого підозрюваного на ціннику від викраденого костюма не мало ніякого зв'язку з крадіжкою, але набуло вирішального значення для зняття з нього обвинувачення і тому є криміналістичним слідом у вигляді квазіслідозлочину, фактично сліду діяння, яке не є правопорушенням [7, с. 129].

Дуже важливо встановити, чим саме можуть бути представлені ідеальні чи матеріальні зміни, для цього треба згадати положення про поняття трас і субстанцій та їх різновиди. С. А. Кириченко пропонує в новому КПК України передбачити окрему статтю «Різновиди трасосубстанцій» із визначення сутності й різновидів трасосубстанцій і документів та відповідним чином удосконалити низку статей чинного КПК України [3, с. 142, 178-179].

З урахуванням вказаних результатів антиделіктні сліди як ідеальні чи матеріальні зміни мо-

жуть проявитися, перш за все, у: 1. Наявності трас (відбитків, діагностичних чи ситуативних відображень) певного виду, наприклад, відбитків взуття на ґрунті та ін. 2. Відсутності трас (відбитків, діагностичних чи ситуативних відображень) певного виду, які мали б бути на тому чи іншому об'єкті відповідно з установленим чи припущеним механізмом та іншими умовами взаємодії об'єктів у процесі діяння, що розслідується. Це так звані «негативні сліди (обставини)», зокрема відсутність відбитків рельєфу поверхні дроту на шії трупа потерпілого, коли є свідчення заявника, що потерпілого він знайшов у петлі з цього дроту, а тому вважає, що той покінчив життя самогубством. 3. Наявності субстанцій певного виду та природи, наприклад, металевих ошукрок під дугою замка, яку розпиляли, та ін. 4. Відсутності субстанцій такого виду чи природи, якої вони мали б бути у тій чи іншій ситуації, зокрема, відсутність крові на місці знаходження трупа людини з чисельними тяжкими тілесними пошкодженнями тощо. 5. Поєднанні вказаних ситуацій [3, с. 142, 178-179]. Таким чином, поняття «сліди» є більш широким, ніж поняття «траси» та субстанцій», і охоплює останні, причому з подвійною характеристикою їх наявності: тобто як присутності, так і відсутності в певному місці чи на певних речових джерелах.

Виходячи зі співвідношення понять «сліди», «траси» та «субстанції», можна зазначити, що цю тему недостатньо обґрунтовано іменувати: 1. «Слідознавство» без чіткого уявлення сутності та співвідношення понять «сліди», «траси» та «субстанції» як об'єктів слідознавчого дослідження. 2. Тільки як «Трасологія» або «Субстанціологія», оскільки такі назви не можуть охопити всіх наявних різновидів криміналістичних слідів, і в цьому випадку є два спеціальні часткові вчення як слідознавства, так і криміналістики в цілому.

Недоцільно положення слідознавства розподіляти й між самостійними темами «Трасологія» і «Субстанціологія», які тісно взаємопов'язаними спеціальними частковими вченнями криміналістики. У процесі протидії злочину частіше використовуються не траси чи субстанції, а комбіновані сліди у вигляді як трас, так і субстанцій. Наприклад, сліди папілярних візерунків пальця руки людини треба розглядати як відбитки цього візерунка і як потожирові чи інші субстанції зі шкіри пальця руки людини або з поверхні трасосприймаючого об'єкта, за допомогою яких були утворені ці відбитки [7, с. 129].

Помилково розглядати слідознавство і тільки як галузь криміналістичної техніки, оскільки фактично його положення мають бути розподілені між другою, третьою та четвертою частинами навчального курсу криміналістики. Фактично слідознавство є базисним частковим криміналістичним ученням, положення якого пронизують другу, третю та четверту частини навчального курсу криміналістики, об'єднавши при цьому положення трасології та субстанціології, самостійне розміщення яких у вигляді розділів (спеціальних часткових вчень) слідознавства доцільне лише у процесі монографічного та іншого наукового їх дослідження [7, с. 129].

Слідознавство в рамках спеціального курсу криміналістики треба розглядати як базисне часткове вчення, яке на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з різного виду антиделіктними слідами у вигляді трас та/або субстанцій (слідів, параслідів та квазіслідів діяння правопорушення), розробляє гласні технічні засоби роботи з такого роду речовими джерелами і загальні правила поведінки з цими засобами, тактичні прийоми проведення окремих процесуальних і позапроцесуальних дій або їх комбінації, у т.ч. із негласними заходами, в процесі яких проводиться робота зі слідами, а також гласні методичні рекомендації щодо здійснення такої роботи на кожній із стадій протидії окремим видам і групам злочинів [7, с. 129].

Основні положення слідознавства (траसології, субстанціології), тобто «*Основи слідознавства*», повинні розміщатися у другій частині криміналістики - в техніці, зокрема, положення про поняття, різновиди та класифікацію слідів, трас і субстанцій, визначення предмета та системи слідознавства, основні положення збирання та особистого дослідження окремих різновидів слідів (трас, субстанцій) тощо. У третій частині навчального курсу криміналістики «*Тактика*» відведено місце тактичним прийомам збирання та особистого дослідження окремих видів слідів (трас, субстанцій), підготовки матеріалів, призначення та проведення найбільш актуальних експертних досліджень певних видів слідів та ін. І, врешті-решт, четверта частина криміналістики – «*Методика*» – повинна містити розгляд особливостей збирання, особистого та експертного дослідження та іншої роботи з певними різновидами слідів (трас, субстанцій) у процесі протидії окремим видам і групам злочинів [7, с. 130].

Класифікація антиделіктних слідів за слідоутворюючим об'єктом може бути представлена таким чином: 1. Сліди людини: 1.1. Шкіряного

покрову людини: 1.1.1. Папілярних візерунків (пальців рук, долонь рук, ступенів ніг). 1.1.2. Ліктів рук. 1.1.3. Колін ніг. 1.1.4. Голови (губ, носа, щік, підборіддя, вушних раковин, лоба тощо). 1.1.5. Інших частин тіла людини. 1.2. Зубів. 1.3. Нігтів. 1.4. Одягу: 1.4.1. Рук (рукавичок, текстильної тканини з області ліктів тощо). 1.4.2. Ніг (панчіх, шкарпеток, колгот, взуття, текстильної тканини з області колін тощо). 1.4.2. Іншого одягу, його аксесуарів та предметів постійного носіння (хлястиків, гудзиків, окулярів, годинників, трости, парасольки, пейджеру, мобільного телефону, кілець та інших коштовностей тощо). 1.5. Волосся з голови, лобка та інших частин тіла людини. 1.6. Виділень (потожирової речовини, крові, слини, сперматозоїдів, сечі, екскрементів тощо) і речовин із тіла, одягу, взуття та предметів постійного носіння людини. 2. Транспортних засобів: 2.1. Гужового транспорту і тварин. 2.2. Колісного транспорту (велосипедів, інвалідних колясок, мотоциклів, моторолерів, автомобілів та інших самохідних машин, тролейбусів тощо). 2.3. Гусеничного транспорту (танків, тракторів, екскаваторів та ін.). 2.4. Залізничного транспорту: міського (трамваїв, потягів метрополітену тощо), відомчого (вагонеток, дрезин, потягів та ін.), загального (потягів тощо), розважального (атракціонних потягів тощо). 2.5. Водного транспорту: річкового, морського, змішаного. 2.6. Повітряного транспорту (вертольотів, літаків, повітряні куль та ін.). 2.7. Ліфто-ескалаторного транспорту. 2.8. Трубопровідного транспорту. 3. Застосування знарядь злочину: 3.1. Знарядь злому: 3.1.1. Розрізу. 3.1.2. Проколу. 3.1.3. Ріжучо-колючих знарядь. 3.1.4. Розрубів. 3.1.5. Розпилю. 3.1.6. Свердлення. 3.1.7. Розриву. 3.1.8. Розлому. 3.1.9. Зсуву. 3.2. Протиправного поведіння із кримінальною вогнепальною зброєю і боєприпасами. 3.3. Протиправного поведіння із кримінальною механічною зброєю і боєприпасами. 3.4. Протиправного поведіння із кримінальною вибуховою зброєю, пристроями і речовинами і засобами підриву. 3.5. Фізичного діяння: 3.5.1. Структурних змін: 3.5.2. Часткових структурних змін. 3.5.3. Якісних структурних змін. 3.5.4. Термічних змін (високої чи низької температури). 3.5.2. Енергетичних змін: 3.5.2.1. Електроструму (природного, побутового, промислового). 3.5.2.2. Електростатичного заряду. 3.5.2.3. Магнітного поля. 3.5.2.4. Радіаційних променів. 3.5.2.5. Інших променеви впливів (сонячного, рентгенівського, інфрачервоного, ультрафіолетового тощо). 3.6. Хімічного діяння: 3.6.1. Окислення. 3.6.2. Відновлення. 3.6.3. Розкладання.

3.6.4. Заміщення. 3.6.5. Змішаних хімічних реакцій. 3.7. Фізико-хімічного діяння: 3.7.1. Обкопчування. 3.7.2. Оплавлення. 3.7.3. Обвуглення. 3.7.4. Спеління. 3.7.5. Інших фізико-хімічних впливів (реакцій). 3.8. Біологічного діяння [7, с. 131-132].

За механізмом утворення антиделіктні сліди поділяються залежно від:

1. Просторової орієнтації змін на носії (слідосприймаючому об'єкті): 1.1. Поверхневі сліди, коли зміни на носії вимірюються у двох вимірах (довжина та ширина), наприклад, слід пальця руки на шибці. 1.2. Об'ємні сліди, якщо зміни на носії вимірюються у трьох вимірах (довжина, ширина та висота), зокрема сліди зубів на шоколадній цукерці.

Щодо мікрослідів, ультрамікрослідів та ультраслідів цей класифікаційний поділ не має практичного значення. Будь-які матеріальні зміни на такому рівні будуть об'ємними. Навіть периферійний слід якогось предмета, що утворився на папері внаслідок дії сонячної енергії, певною мірою проникає в товщу паперу і має розглядатися й на ультраврівні як об'ємний слід [7, с. 132].

2. Локалізації змін на носії: 2.1. Локальні сліди, коли зміни на носії утворюються в межах контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта, зокрема сліди взуття людини, що утворюються у процесі ходи по м'якій поверхні (м'якому ґрунті тощо). 2.2. Периферійні сліди, якщо такі зміни на носіях утворилися за межами контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта, наприклад, периферійний слід годинника, який раніше знаходився на запиленій поверхні [7, с. 132].

3. Того, за рахунок субстанції якого саме об'єкта – слідоутворюючого чи слідосприймаючого – утворилися зміни на носії: 3.1. Сліди нашарування, якщо зміни утворилися за рахунок субстанцій від слідоутворюючого об'єкта або речовин, що знаходилися на ньому в процесі слідоутворення, наприклад, слід пальця руки, зафарбованого учнівськими чорнилами, на папері зошита. 3.2. Сліди відшарування, коли зміни утворені внаслідок унесення слідоутворюючим об'єктом субстанцій носія, зокрема слід взуття на щойно пофарбованій підлозі. 3.3. Комбіновані сліди, механізм утворення яких передбачає утворення матеріальних змін частково за рахунок субстанцій як носія, так і слідоутворюючого об'єкта [7, с. 133].

4. Динаміки слідоутворення: 4.1. Статичні сліди, які утворилися у процесі взаємодії об'єктів, що знаходилися в межах контактних поверхонь кожного з них у стані спокою, а тому

рельєф цих поверхонь відображається дзеркально, наприклад, статичний слід у вигляді відбитків переплетінь текстильних волокон одягу потерпілого на лакофарбовому покритті бампера автомобіля, відбитків пальця руки на шибці вікна та ін. 4.2. Динамічні сліди, коли у процесі їх утворення трасоутворюючий і трасосприймаючий об'єкти в межах контактних поверхонь рухалися відносно один одного, що призводить до появи зміненого відображення рельєфу із різного роду лінійних слідів, зокрема динамічний слід розпилювання металевого дроту тощо. 4.3. Комбіновані сліди, при утворенні яких об'єкти, що взаємодіють, на початку контакту знаходилися у стані спокою, а потім стали рухатися щодо їх контактних поверхонь [7, с. 133].

Заслуговує окремої уваги і класифікація трас (відбитків, відображень) за механізмом утворення залежно від природи діяння, що утворило зміни на носії: 1. Механічного діяння: 1.1. Тиску. 1.2. Ковзання. 1.3. Розпилювання (зворотно-поступового, циклічного). 1.4. Тертя. 1.5. Свердлення. 1.6. Кочення. 1.7. Зсуву. 1.8. Розриву. 1.9. Розлому. 2. Фізичного діяння. 3. Хімічного діяння. 5. Фізико-хімічного діяння. 6. Біологічного діяння [7, с. 133].

Висновки. Запропоновані основи слідознавства допомагають принципово по-новітньому поглянути на сутність і співвідношення субстанцій, трас та антиделіктних слідів, і, як наслідок, на сутність і внутрішньо дисциплінарний статус даної сукупності знань як базисного часткового вчення криміналістики, положення якого використовує переважна більшість інших базисних часткових вчень даної юридичної науки.

Література

1. *Кириченко О. А.* Повний комплект навчально-методичного забезпечення курсу криміналістики: навч.-метод. посібник для слухачів-заочників / О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв, М. М. Колюка. – Серія: Бібліотека «Вісника Одеського інституту внутрішніх справ». Додаток до № 3 за 1999 р. – Одеса: НДРВВ, 1999. – 260 с.

2. *Кириченко О. А.* Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення: навч.-метод. посібник / О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв. – Одеса: НДРВВ, 2000. – 172 с.

3. *Кириченко С. А.* Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Сергій Анатолійович Кириченко.

риченко; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009. – 221 с.

4. *Криміналістика: підручник* / [за ред. П. Д. Біленчука]. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.

5. *Криміналістика: учебник* / [под ред. Н. И. Порубова]. – Мн.: Вишэйшая шк., 1997. – 344 с.

6. *Криміналістика: підручник* / [за ред. В. Ю. Шепітька]. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.

7. *Курс лекцій з криміналістики* / [О. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунгула, В. С. Шаповалова; за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 348 с.

8. *Салтєвський М. В.* Криміналістика: підручник: у 2-х ч. – Ч. 1. – Харків: Консум, 1999. – 416 с.

Ю. А. Ланцедова

Развитие некоторых основ следоведения как базисного частного учения криминалистики

В статье предложено определение следоведения и его место в технике, тактики и методике базисного учебного курса криминалистики. Раскрыта сущность и видовое деление антиделиктивных следов. Предложена детальная классификация следов по слеодообразующему объекту.

Ключевые слова: следоведение, субстанцииология, трассология, субстанции, трассы, антиделиктивные следы.

J. Lantsedova

Development the some of bases of the trail knowledgas basic partial scientists of the criminalistics

In article proposals the definition of the concepts of the trail knowledge and it place in technique, tactics and technique of the base training course of the criminalistics. Solved the essence and the species division of the antidelictual traces. Proposals the detail classification of the traces on trail forming objects.

Key words: trailknowledge, substanceknowledge, tracesknowledge, substance, traces, antidelictual traces.